

RARE WORDS IN THE WORDS OF KLIMENT OHRIDSKI FROM "ZLATOSTRUY"²³

Maria Tomova-Mikhneva, PhD, part-time assist.

Department of Filological and Natural Sciences, Silistra Branch,

“Angel Kanchev” University of Ruse

Phone: 086 821 521

E-mail: mtomova@uni-ruse.bg

Abstract: The report presents the observations of rare words in three of the alleged Kliment Ohridski's eclogies included in the original Old Bulgarian anthology *Zlatostroy*. Most often, these are complex words that are not found in other manuscript books and are not noted in the dictionaries of classical Old Bulgarian written monuments. These words enrich the word-formation patterns of the complex words in the Old Bulgarian language and are one of the most indicative features in the language of a given writer or literary school.

Keywords: manuscript book, *Zlatostroy*, words of st. Kliment Ohridski.

JEL Codes: L29

ВЪВЕДЕНИЕ

В края на IX – нач. X в. в България възниква антологията *Златоструй*. Най-ранният препис на нейната кратка редакция съдържа сбирка от Златоустови поучения, допълнена със сбирка от празнични слова, станала известна като *Тържественник* (от XII век). Преобладаващата част от текстовете са надписани с името на великия църковен отец Йоан Златоуст, но някои от тях не са намерени сред неговото книжовно наследство. Проучванията показват, че това са оригинални слова и компилации на Кирило-Методиевите ученици и последователи, числящи се към Симеоновия писателски кръг. На най-видния измежду тях – Климент Охридски – принадлежат единадесет сигурни и предполагаеми съчинения в *Златоструй* с *Тържественник* от XII век.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Лексикалното богатство, завещано на българския език от Климент Охридски, е огромно. Значителна част от словарния състав на неговите текстове, включени в *Златоструй* с *Тържественник* от XII век, не е позната на класическите старобългарски паметници. На отделни редки за стария книжовен език думи, употребени в предполагаемо Климентовите слова с поучителен характер слово о твари кожии (*Слово за Божиите твари*), слово о вѣдрѣ (*Слово за засулата*) и слово о постѣ (*Слово за поста*), ще спрем своето внимание.

На Климентовия речник са присъщи 444 лексеми, които не се срещат в нито един от старобългарските писмени паметници. Те „принадлежат към книжовния пласт лексика и са тясно свързани с необходимостта от въвеждане на християнски понятия и със спецификата на средновековната риторична проза, като същевременно отразяват и определени принципи на лексикално творчество” (Христова 1994: 26). Преобладаващата част от тези думи са редки, т.е. имат една-две употреби. Общо в Климентовите слова те са 1142 или 42,6%. Сред проучваните в настоящия доклад предполагаемо Климентови слова техният брой е съответно: в слово о свѣтѣхъ троици – 482 или 59,8 %, в слово о твари кожии – 428 или 60%, а в слово о постѣ – 222 или 63,8%, т.е. и в тези слова процентът на думи с еднинична употреба е много висок.

Много показателни белези за езика на даден книжовник или на книжовна школа са сложните думи. В количествено отношение речникът на Климент Охридски показва по-

²³ Докладът е представен на заседание на секция „Филология“ на 62-та международна научна конференция „Нови индустрии, дигитална икономика, общество – проекции на бъдещето – VI“, проведена във Филиал – Силистра на Русенски университет „А. Кънчев“, на 27 октомври 2023 с оригинално заглавие на български език: РЕДКИ ДУМИ В СЛОВОТО НА КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ ОТ "ЗЛАТОСТРУЙ"

голям брой на сложните думи в сравнение с класическите старобългарски паметници. Искра Христова-Шомова установява, че те са 223, което прави 8% или около 1/12 от думите, докато в старобългарските ръкописи те съставляват 6,25% или 1/16 (Цейтлин 1986). Една част от сложните думи в Климентовите слова са калки от гръцки, които се срещат в старобългарските ръкописи (благословити, благоволение, нержкотворѣнь, самовидѣць и др.), за други се приема, че са моравизми (ласкрѣдѣствиѣ, лихѡиманиѣ, лихѡадѣниѣ, лихѡпитиѣ, отъпоуѣниѣ и др.), употребявани от Климент редом с техните неморавски синоними (Христова 1994: 19-20). В *Супрасълския сборник* сложните думи са 386 или 1/3 (Минчева 1985: 174-191), в *Златоструй от XII век* техният брой е 328; от тях 206 или 1/3 липсват в класическите писмени паметници (Георгиева 2000: 84).

Сложните думи в слово о вѣдрѣ са 10 или 2,7%. Обяснение за относително ниския им дял, подобен на дела им в слово о постѣ (8 на брой или 2,3%), е адресираността на проповедта към необразована слушателска аудитория, към онези “по-прости българи”, които Климент трябва да храни “с мляко”, тъй като не могат да приемат „по-твърда храна” (Милев 1966: 133). Сложните думи са образувани с първи компоненти благо-, брато-, вино-, всѣ-, злато-, зѣло-, лѣже-, люво-, равѣно- (2 думи). От тях 6 думи са съществителни имена, 3 думи са прилагателни, една е глагол. Във функция на първи компонент са употребени съществителни имена, прилагателни и местоимения. От десетте сложни думи в слово о вѣдрѣ пет се срещат в текстовете на Климентовите слова, включени в *Речника на словата му*; в слово о свѣтѣ троици – се откриват три от тях; в целия корпус на класическите старобългарски паметници намираме 6 от тях; в евангелските текстове – 2; в *Супрасълския сборник* – 5; в *Учителното евангелие* – 2. По отношение на сложните думи слово о вѣдрѣ показва най-голяма близост до класическите писмени паметници (60%), до сигурните Климентови слова (50%) и до *Супрасълския сборник* (50%).

Лексемите зѣлонравие, лѣжезаконие и прѣлюводѣице не се срещат в речниците и писмените паметници, с които се прави сравнение. прѣлюводѣице е рядка за старобългарския език лексема, а зѣлонравие и лѣжезаконие са употребени по един път в *Златоструй от XII век*. зѣлонравие се среща още у Йоан Екзарх и в *Изборника* от 1073 г. Макар че не се открива в класическите старобългарски паметници, моделът на образуването ѝ е застъпен в тях. В *Супрасълския сборник* с една употреба се среща прилагателното име зѣлонравѣнъ. лѣжезаконие липсва в познатите ни паметници и автори, но моделът също е познат. В *Златоструй от XII век* равѣноуѣстѣнъ и равѣнопрѣстольнъ са засвидетелствани само по веднѣж в слово о вѣдрѣ. братолюбие се открива в *Синайския евхологий* и в други Климентови слова. В *Супрасълския сборник* е засвидетелствана братолюбѣствиѣ. Общопотребима е думата благословити.

В слово о твари кожии също се наблюдават редки по употреба сложни думи: когосадѣнъ, братоненавистѣице, братосѣвадѣице, клѣтвoprѣстѣице, нестранѣнопримѣице, облишѣпитиѣ, облишѣадѣниѣ, самовластѣице, скоровѣице, сластолюбие. Присъщи на всички сравнявани паметници и съчинения са благословити и милосрдѣ; братолюбие и лихѡиманиѣ се срещат в Климентовите слова и в *Синайския евхологий*; гнѣвдрѣжаниѣ се открива единствено в Климентовите слова; всѣмогъи, срѣдовола и чародѣи – в *Супрасълския сборник*; странѣнопримѣице се среща в слово о свѣтѣ троици.

Данните за сложните думи в слово о твари кожии (Георгиева 2000: 83-103) показват, че никоя от четирите думи, образувани с първи компонент брато-, не се среща в класическите старобългарски паметници; три от думите са единично употребени: братолюбие, братосѣвадѣице и братоненавистѣице. Четвъртата – братоненавидѣице – се среща в

Златоустовото слово ω δържацихъ гнѣвъ на всакогo чловѣка (л. 16в-18г) като превод на гр. τοῦτο ἔχων τὸ ἐλάττωμα.

Сложните думи богосадынъ, клатвопрѣстѣпникъ, лѣторасль, облишьадиніе, сластолюбіе са сред единично засвидетелстваните в слово о твари божии и в *Златоструй* лексеми. Някои от тях – клатвопрѣстѣпникъ и лѣторасль – се запазват и в съвременния български език (Добрев 1987: 85). Образуваните с първи компоненти облишь-/облише- думи облишьадиніе и облишепитіе не се срещат в класическите писмени паметници.

В слово о постѣ сложните думи са 8 на брой или 2,3% от целия речников състав. Образувани са с първи компоненти благо-, злато-, лихо- (2 думи), лице-, мало-, месо- и цѣло-. Три думи са съществителни имена, две са прилагателни (едното е субстантивирано), една е глагол, две думи са наречия. Първият компонент в 4 случая е съществително име, а в 3 – прилагателно име. В *нелицеиѣрно* първият компонент е негативен. В *Речника на Климентовите слова* се срещат 3 думи от композитите в словото. Обща със слово о свѣтѣи троици е 1 лексема, с КСП – 5, с евангелските текстове – 3, със *Супрасълския сборник* – 3; с *Учителното евангелие* – 2. Най-голяма близост по отношение на сложните думи слово о постѣ показва с класическите старобългарски паметници (62,5%) и с *Речника на Климентовите слова* (37,5%). Напълно естествено е и наблюдаваното сходство с евангелските текстове, заради тематичната близост и изобилието от цитати в словото. Лексемите лихоовѣданиіе, нелицеиѣрно и цѣломѣдрно не се срещат в речниците, с които се прави сравнението. Близка до значението на първата дума е облишьадиніе, която откриваме в слово о твари божии; месопоустѣ се среща само в евангелските текстове; малогодынъ се открива в *Климентовите слова* и в *Супрасълския сборник*.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Наблюдението над редките думи в проучваните тук три предполагаеми Климентови слова допуска следните изводи:

- 1) В слово о твари божии, слово о ведрѣ и слово о постѣ е засвидетелствана лексиката на старобългарския книжовен език, обогатена с над 30 думи.
- 2) Двукоренните образувания в тях следват и дообогатяват старобългарските словообразователни модели.
- 3) Преобладават сложните думи с рядка употреба, които сближават езика на проучените слова с езика на писмени паметници като *Супрасълски сборник*, *Синайски евхологий*, *Симеонов изборник*, *Шестоднев*, както и с езика на сигурните, надписаните слова на Климент Охридски.

REFERENCES

- Hristova, Iskra (1994). Dictionary of the words of Kliment Ohridski. Sofia: University Publishing House "St. Kliment Ohridski" (**Оригинално заглавие:** Христова, Искра, 1994. *Речник на словата на Климент Охридски*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“).
- Zeytlin, R. M. (1986). Lexicon of ancient Bulgarian manuscripts X – XI centuries. (**Оригинално заглавие:** Цейтлин, Р. М., 1986. *Лексика древнеболгарских рукописей X – XI вв. София*).
- Davidov, A. (1988). The six days of John the Exarch and the Old Bulgarian vocabulary. – In: Slavic Philology. Reports and articles for the X International Congress of Slavists. T. 19. Sofia, p. 90. (**Оригинално заглавие:** Давидов, А., 1988. *Шестодневът на Йоан Екзарх и старобългарската лексика*. – В: *Славянска филология. Доклади и статии за X Международен конгрес на славистите*. Т. 19. София, с. 90).

Dimitrov, P. (1995) The Electors of Tsar Simeon. – In: Preslav Book School. Volume 1. Sofia, pp. 115 – 130. (**Оригинално заглавие:** Димитров, П., 1995. Изборниците на цар Симеон. – В: Преславска книжовна школа. Том 1. София, 1995, с. 115 – 130).

Dobrev, Iv. (1987). Old folk sayings. Sofia. (**Оригинално заглавие:** Добрев, Ив., 1987. Старинни народни думи. София).

Georgieva, T. (2000). The Lexicon of Zlatostruy from XII Century (In View of the Lexical-Semantic Groups). Dissertation (typescript). (**Оригинално заглавие:** Георгиева, Т., 2000. Лексиката на Златоструй от XII век (с оглед на лексико-семантичните групи). Дисертация (машинопис).

Georgieva, T. (2003). Zlatostruy from XII Century. Introduction and Scientific Reading of the Text. Silistra: RITT. (**Оригинално заглавие:** Георгиева, Т., 2003. Златоструй от XII век. Увод и научно разчитане на текста. Силистра: РИТТ).

Ivanova, Kl. (1985). Problems of individual style in Kliment Ohridski's eclogies. – In: Language and Literature. Year XL, 1985. Vol. 4, pp. 27 - 36. (**Оригинално заглавие:** Иванова, В., 1985. Проблеми на индивидуалния стил в похвалните слова на Климент Охридски. – В: Език и литература. Година XL, 1985. Кн. 4, с. 27 – 36).